

UOT 63

**LƏNKƏRAN FİZİKİ-COĞRAFI VİLAYƏTİNDƏ KƏND
TƏSƏRRÜFATININ YARATDIĞI EKOCOĞRAFI PROBLEMLƏR
VƏ ONLARIN HƏLLİ YOLLARI****Ü.A.BABAYEVA****Lənkəran Dövlət Universiteti
babayevauka@gmail.com**

Kənd təsərrüfatının ən başlıca məqsədi ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan zəruri tələbatlarının ödənilməsindən ibarətdir. Lakin əhalinin sayının artması, kənd təsərrüfatı torpaqlarının münbitliyinin azalması, mineral gübrələrdən istifadə zamanı normalara əməl edilməməsi, sahələrdən yığılan məhsulların saxlanılması və emalı, heyvandarlığın yem bazasında olan nöqsanlar və s. bir sıra ekocoğrafi problemlərin yaranmasına səbəb olur. Bu məqsədlə məqalədə Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi, heyvanlarının sayı, onların ərazi təşkili statistik materiallar əsasında təhlil olunmuş, kənd təsərrüfatının yaratdığı ekocoğrafi problemlər araşdırılmış, onların həlli yolları istiqamətində təkliflər verilmişdir.

Açar sözləri: kənd təsərrüfatı, bitkiçilik, heyvandarlıq, eroziya, meliorasiya, ekocoğrafi problemlər

Aktuallıq. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində kənd təsərrüfatı sahələrinin səmərəli ərazi təşkili və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmünün artırılması ölkə və regional inkişaf konsepsiyaları baxımından başlıca amillərindən biri hesab olunur.

Kənd təsərrüfatında istehsal münasibətlərinin əsasını formalaşdıran müxtəlif sahələrdə istehsalın səmərəliliyinin dəyərləndirilməsi, minimum məs-rəflərlə, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının intensivləşdirilməsinə əsaslanmaqla və mövcud resurslardan daha yaxşı istifadə etməklə inkişafın təmin olunması əsas məsələlərdəndir. Tələbatın ödənilməsinin təmin edilməsi kənd təsərrüfatının dirçəlişi və inkişaf etdirilməsilə yanaşı, ölkədə zəruri həcmdə və müasir standartlar səviyyəsində məhsul istehsal edən ərzaq sənayesinin yaradılması ilə bilavasitə bağlıdır [5]. Respublikamızda ixtisaslaşdırılmış kənd təsərrüfatı regionlarından biri də Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətidir. Vilayətin torpaq-iqlim şəraitinin müxtəlifliyi burada zəngin bitki örtüyünün inkişafına səbəb olmuşdur. Həmçinin kənd təsərrüfatı vilayətin iqtisadiyyatının ən mühüm və aparıcı sahələrindən biridir. Burada kənd təsərrüfatının payı digər sahələrə nisbətən üstündür. Məhz bu amil, müasir şəraitdə Lənkəran fiziki-coğ-

rafi vilayətində kənd təsərrüfatının ərazi təşkili, istehsal olunan məhsullar və onların yaratdığı ekocoğrafi problemlərin araşdırılmasını olduqca aktual edir.

Təhlil.

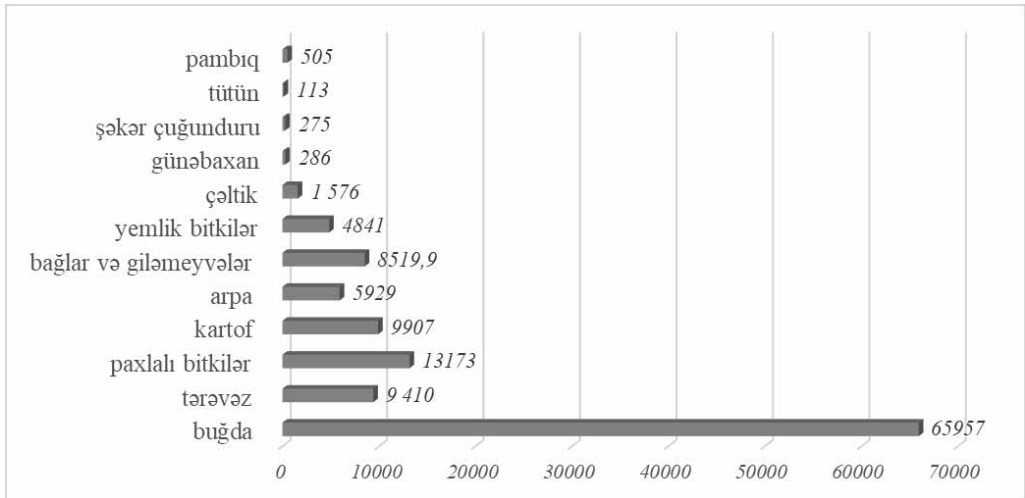
Kənd təsərrüfatında torpaq, əmək və material resurslarından rəşional istifadə etmək məqsədilə bitkiçilik ilə heyvandarlıq sahələrinin optimal əlaqələndirilməsi və buna müvafiq olaraq yardımçı təsərrüfatların inkişaf etdirilməsi vacibdir [1]. Kənd təsərrüfatı milli iqtisadi kompleksin bütün sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Digər sahələrə öz məhsullarını verməklə yanaşı, onlarda istehsal olunan məhsul və yaradılan xidmətlərdən istifadə edir. Ümumi iqtisadi xüsusiyyətlərlə yanaşı, kənd təsərrüfatı istehsalının çoxsaylı spesifik xüsusiyyətləri də var. Onun mühüm spesifik xüsusiyyətləri istehsal prosesinin təbii-iqlim amillərindən bilavasitə asılı olması ilə səciyyəlidir [8].

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətinin əlverişli təbii-coğrafi şəraiti (iqlimi, relyefi, hidrologiyası, torpaq və bitki örtüyü və s.), demoqrafik potensialı (əhalinin sayı, yaş və cins tərkibi, əmək qabiliyyətli əhali və s.) və iqtisadi bazasının (aqrar sənaye sahələri, nəqliyyat yolları və s.) olması, ərazi daxilində kənd təsərrüfatının yüksək tempolə inkişaf etdirilməsinə zəmin yaratmışdır. Respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının 9,3%-ni verən fiziki-coğrafi vilayət daxilində bitkiçilik 46,4%, heyvandarlıq isə 53,6% təşkil edir [3].

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətdə aparılan çoxillik araşdırmalara əsasən deyə bilərik ki, kənd təsərrüfatı sahələri dağətəyi və Xəzər dənizinin sahil zonasında daha yüksək tempolə inkişaf etdirilmişdir. Buna səbəb kimi ərazidə olan meşə sahələrinin qırılması, onların yerlərində isə əkin sahələri və yaşayış məntəqələrinin salınmasıdır. Bununla yanaşı, torpaqların eroziyaya uğraması, intensiv suvarma, mineral gübrələrdən həddən çox istifadə və s. fiziki-coğrafi vilayət daxilində ekocoğrafi problemlərin yaranmasına gətirib çıxarmışdır.

Respublika üzrə kənd təsərrüfatı əkin sahələrinin 7%-i əhatə edən Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində əsasən buğda (65957 ha), tərəvəz (9410 ha), paxlalı bitkilər (13173 ha), kartof (9907 ha), arpa (5929 ha), meyvə bağları (8519,9 ha), yemlik bitkiləri (4841 ha) əkilir (şəkil 1).

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayəti respublikamızda sitrus meyvəçiliyi üzrə ixtisaslaşmışdır. Bu səbəbdən naringi bağlarının 100%-i, portağalın 99,9%-i, limonun 95,0%-i, feyxonanın 88,1%-i, kivinin 86,6%-i burada cəmlənmişdir. Bununla yanaşı, vilayətin təsərrüfat quruluşunda ənənəvi sahələrdən hesab olunan çayçılıq respublika üzrə ümumi çay əkin sahələrinin 94,7%-ni təşkil edir. Lakin keçmiş sovetlər dövründə respublikamızın çəltikçilik mərkəzi hesab edilən bu vilayətdə hazırda çəltik əkin sahələri xeyli azalmışdır. Hazırda vilayət daxilində 1576 ha sahədə çəltik əkilir ki, bu da ümumi çəltik əkin sahələrinin 38,9%-i deməkdir [2].

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. – Bakı, 2019

Şək. 1. Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkin sahəsi, ha

Kənd təsərrüfatının ən qədim sahələrindən biri olan heyvandarlıq əhalini ərzaq məhsulları ilə təmin etməklə yanaşı, xüsusilə kənd əhalisinin sosial həyat və təsərrüfat fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Heyvandarlığın məhsul strukturunda fərdi sahibkarlar, ailə kəndli və ev təsərrüfatlarının ümumi payı kənd təsərrüfatı müəssisələri ilə müqayisədə daha çoxdur. Bu müəssisələrdə əsas fikir heyvandarlıq məhsullarının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir, çünki qaramal və qoyunçuluq sahələrini südlük-ətlik istiqamətində səmərəli əlaqədə inkişaf etdirmək yüksək gəlir əldə etmək mümkündür [4].

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində heyvandarlıq bitkiçiliyə nisbətən üstün sahədir, lakin respublika miqyasında təhlil aparsaq görərik ki, heyvandarlığın payı olduqca aşağıdır. Belə ki, iribuynuzlu mal-qaranın 12,4%-i, qoyun və keçilərin 5,4%-i, quşların 7,8%-i, arı ailələrinin isə 12,1%-i Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətinin payına düşür (şəkil 2).

Mənbə: Azərbaycanın kənd təsərrüfatı. Bakı, 2018.

Şək. 2. Azərbaycan və Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində kənd təsərrüfatı heyvanlarının sayı, baş

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində kənd təsərrüfatı baxımından Cəlilabad rayonu daha yaxşı inkişaf etdirilmişdir. Əkin sahələrinin əsas hissəsini dənli və paxlalılar, kartof, üzüm, günəbaxan, meyvə bağları və s. təşkil edir. Heyvandarlıq təsərrüfatlarında iribuynuzlu mal-qara – 96407 baş, xırda buynuzlu mal-qara 121842 baş və quşlar 849536 baş qeydə alınmışdır ki, bu da 12680 ton ət, 72471 ton süd, 39800 min ədəd yumurta deməkdir [2].

Cəlilabad rayonu ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı baxımından nisbətən zəif inkişaf etdirilən rayonlara isə Masallı, Lənkəran və Astara aiddir. Masallıda dənli və paxlalılar, tərəvəz, kartof, Lənkəranda tərəvəz, meyvə və giləmeyvələr, dənli və paxlalılar, Astarada meyvə və giləmeyvələr, tərəvəz, dənli və paxlalıların əkin sahələri daha üstündür. Heyvandarlıq təsərrüfatlarında iribuynuzlu mal-qara Masallıda 72703 baş, xırda buynuzlu mal-qara 90110 baş, quşlar 524685 baş, Lənkəranda iribuynuzlu mal-qara 52446 baş, xırdabuynuzlu mal-qara 23161, quşlar 452687 baş, Astarada iribuynuzlu mal-qara 40511 baş, xırdabuynuzlu mal-qara 21258 baş, quşlar 201568 baş qeydə alınmışdır. Bu rayonlarda ət istehsalı 6295 ton, süd istehsalı 61253 ton, yumurta isə 30307 min ədəd olmuşdur [2].

Nisbətən geri qalmış Lerik və Yardımlı rayonlarında həm bitkiçilik, həm də heyvandarlıq sahələri zəif inkişaf etdirilmişdir. Hər iki rayonda bitkiçilikdə əsasən dənli və paxlalılar, kartof, meyvə bağları, heyvandarlıqda Lerik rayonunda iribuynuzlu mal-qara 37813 baş, xırdabuynuzlu mal-qara 105691 baş, quşların 216571 baş, Yardımlıda iribuynuzlu mal-qara 28801 baş, xırdabuynuzlu mal-qara 88613 baş, quşlar 127149 baş qeydə alınmışdır [2].

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayətində torpaqlar yuxarı dağlıqda şiddətli dərəcədə, dağətəyi və orta dağlıqda orta dərəcədə, Lənkəran ovalığında və dənizsahili ərazilərdə zəif dərəcədə yuyulmaya məruz qalmışlar [9]. Torpaq qatının yuyulmaya məruz qalması ilə yanaşı, vilayətdə əkin sahələrinə normadan artıq gübrələr verilir ki, bu da ekocoğrafi problemlərin yaranmasına gətirib çıxarır.

Lənkəran fiziki-coğrafi vilayəti özünəməxsus torpaq örtüyü müxtəlifliyinə malikdir. Vilayət daxilində dörd torpaq tipi ayırmaq mümkündür: 1) rütubətli subtropik meşələr, 2) subtropik quru meşə və çöl, 3) subboreal rütubətli meşə, 4) subboreal çöl bioiqlimi. Bu torpaqların hər biri kənd təsərrüfatı məqsədilə çox və ya az dərəcədə istifadə edilir və öz növbəsində bir sıra ekocoğrafi problemlərin yaranmasına səbəb olur. Apardığımız araşdırmalar nəticəsində hər bir torpaq tipi tədqiq edilmiş və problemlərin həlli istiqamətində təkliflər verilmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Rütubətli subtropik meşələrin sarı torpaqlar zonası

1.1. Dağ-meşə sarı torpaqlar enliyarpaq Hirkan meşəsi altında formalaşmışdır, 50-100 m 600-700 m hündürlüklər arasında dəyişir. Şimalda Viləşçaya qədər, cənubda isə İran İslam Respublikası sərhədinə qədər davam edir [6]. Bu torpaqlar kənd təsərrüfatı və yaşayış məntəqələri baxımından digər ərazilərə nisbətən daha intensiv şəkildə mənimsənilir. Dağ-meşə sarı torpaq-

larda eroziya prosesinin qarşısını almaq üçün meşə-bərpa işləri aparılmalı və yamaclarda terraslama işləri aparılmalıdır.

1.2. Pseudopodzollaşmış dağ-sarı torpaqlar dağətəyi düzənliklərində, çay terraslarında, yamacların delüvial şleyflərində, Xəzər dənizinin qədim akkumulyativ-abrazion terraslarında formalaşmışdır [12]. Bu torpaqların əsas problemləri düzən ərazilərdə rütubət bolluğu olan yerlərdə bataqlaşma prosesinə meyilli olmalarıdır. Kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə zamanı isə şumlama işlərinin dərinədən aparılması tələb olunur.

1.3. Qleyli-sarı torpaqlar dəniz sahili ovalıq hissəsinə qrunut sularının güclü təsiri altında formalaşmışdır. Bu torpaqların üst genetik horizontları səth sularının və qrunut sularının təsiri altında rütubətliyə [7]. Qleyli-sarı torpaqlarda tez-tez kənd təsərrüfatı bitkilərinin istiqamətini dəyişmək düzgün deyil, çay bitkisinin əkilməsi isə daha məqsəduyğundur.

2. Qəhvəyi torpaqlar zonası

2.1. Dağ-meşə qəhvəyi torpaqlar meşə və yaxın keçmişdə meşələrlə örtülmüş dağarası çökəkliklərdə, alçaq və öndağlıqda, dağüstü düzənliklərə formalaşmışdır [12]. Hazırda meşə ilə örtülmüş ərazilərdə palıd və palıd-vələs ağacları, eləcə də müxtəlif ot və kol bitkiləri bitir, meşədən azad olmuş ərazilərdə isə kənd təsərrüfatı bitkiləri: taxıl, tütün, üzüm, günəbaxan və s. əkilir. İnsanların təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində bu torpaqlar eroziyaya səbəb olmuşdur.

2.2. Çəmən-qəhvəyi torpaqlar yarımrütubətli şəraitdə, delüvial-prolüvial gilli çöküntülər üzərində və qrunut sularının təsiri altında formalaşmışdır. Yaxın keçmişdə bu torpaqlar meşə bitkiləri altında əmələ gəlmiş, lakin sonralar bu meşələr qırılmış, onun yerində çəmənləşmə prosesi getmişdir [10]. Qrunut sularının səviyyəsinin yüksəlməsi bu torpaqlarda şoranlaşma və bataqlaşma prosesini intensivləşdirir. Kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə edilən çəmən-qəhvəyi torpaqlardan hazırda səmərəli istifadə olunmur.

2.3. Dağ boz-qəhvəyi (şabalıdı) torpaqlar kol və quru çöldə formalaşmışdır [7]. Bu torpaqlar intensiv istifadə olunduğu üçün onların qida maddələrində azalma getmişdir. Vilayət daxilində ən çox deqradasiya prosesi bu torpaqlarda getmişdir. Bu torpaqlardan sabit məhsul götürmək üçün üzvi və mineral gübrələrin tətbiqinə xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

2.4. Çəmən-bataqlı torpaqlar dəniz sahili düzənliklərin şimal hissəsində formalaşmışdır. İlin isti dövründə güclü buxarlanma və qrunut sularının səthə yaxın olması şoranlaşmaya, payız və yaz mövsümlərində atmosfer yağıntıları və qrunut sularının səviyyəsinin yüksəlməsi bu torpaqların inkişaf etməsinə səbəb olur [12]. Hazırda çəmən-bataqlı torpaqlardan kənd təsərrüfatı məqsədilə tərəvəzçilik, tütünçülük və bağçılıqda istifadə olunur. Çəmən-bataqlı torpaqların mühafizəsi məqsədilə meliorativ tədbirlər görülməlidir.

3. Bataqlı torpaqlar

Bataqlı torpaqlar vilayət daxilində geniş yayılmış və hidromorf şəraitdə formalaşmışdır. Bu torpaqlar Xəzər sahili ovalığının drenləşmiş çökək terrasla-

rında formalaşmışdır, az hallarda dağətəyi düzənliyin abraziyon-akkumulyativ və təbii drenə malik qədim terraslarında da bu torpaqlara təsadüf olunur [10]. Bataqlı torpaqlar kənd təsərrüfatı üçün perspektivli hesab edilir və çəltikçiliyin inkişaf etdirilməsi üçün əhəmiyyətlidir. Bu torpaqlarda meliorativ tədbirlərdən sonra çayçılıq, tütüncülük və bağçılıq istiqamətində istifadə oluna bilər.

4. Dağ-meşə qonur torpaqlar

Dağ-meşə qonur torpaqlar Talış dağ sisteminin 600-800 m-dən, orta dağlığın 1600-1800 m hündürlüklərinə qədər olan ərazilərdə yayılmışdır [11]. Dağ-meşə qonur torpaqlar insanın həyat və təsərrüfat fəaliyyəti nəticəsində, ən çox 600-1200 m hündürlüklərdə geokoloji təzyiqlə məruz qalmışdır. Bu torpaqların yayıldığı ərazilərdə eroziyanın qarşısını almaq və ya eroziya prosesini zəiflətmək üçün meşələrin təbii bərpasını təmin etmək lazımdır.

Nəticə. Lənkəran fiziki-coğrafi vilayəti kənd təsərrüfatı, xüsusilə subtropik bitkiçiliyin inkişafı baxımından respublikamızın ixtisaslaşmış regionlarından biridir. Vilayət respublikada istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının 9,3%-ni verir ki, onun da 46,4%-i bitkiçiliyin, 53,6%-i heyvandarlığın payına düşür. Kənd təsərrüfatının inkişafı baxımından vilayət üç regiona: daha yaxşı inkişaf etdirilmiş, nisbətən zəif inkişaf etdirilmiş və nisbətən geri qalmış kimi ayrılmışdır. Vilayət daxilində kənd təsərrüfatının yaratdığı ekocoğrafi problemlərə əsas etibarilə torpaqların münbit qatının çirklənməsi, onlarda eroziya prosesinin sürətlənməsi, əkin sahələrinə normadan artıq gübrələrin verilməsi ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatının çoxillik təsiri nəticəsində torpaqlar morfogenetik xassələrini xeyli itirmiş, münbitlik göstəriciləri pisliliyə doğru dəyişmiş, bir sıra ekocoğrafi problemlər yaranmışdır. Problemin həll yolu kimi vilayət daxilində kənd təsərrüfatının fəaliyyətinin düzgün istiqamətləndirilməsi və subtropik iqlimə xas olan ənənəvi bitkiçiliyin inkişaf etdirilməsi tələb olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov V.H. Aqrar iqtisadiyyat. Bakı: Ecoprinf, 2017, 468 s.
2. Azərbaycanın kənd təsərrüfatı: (statistik məcmuə). Bakı: ARDSK, 2018, 612 s.
3. Azərbaycanın regionları: (statistik məcmuə). Bakı: ARDSK, 2019, 788 s.
4. Cəfərova F.M. Böyük Qafqazda heyvandarlığın ərazi təşkili. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 192 s.
5. Hüseynov M.C., Əmrahov V.T., Qasimov A.M. və b. Aqrar istehsal strukturunun diversifikasiyası. Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2016, 168 s.
6. Orucov A.S. Hirkan milli parkı torpaqlarının ekoloji qiymətləndirilməsi / Biologiya üzrə fəlsəfə doktoru dissertasiyasının avtoreferatı. Bakı, 2008, 20 s.
7. Salayev M.E., Həsənov Ş.G., Həsənov V.İ. Kənd təsərrüfatı bitkilərinə yararlı torpaqların seçilməsi. Bakı: Elm, 1968, 52 s.
8. Zeynallı Ə.T. Azərbaycan kənd təsərrüfatı coğrafiyasının müasir problemləri. Bakı: Elm, 2005, 392 s.
9. Бабаева У.А. Эффективное использование почв в ленкоранскоастаринском экономико-географическом регионе // The impact of climate change on spatial development of Earth's territories: implications and solutions. Херсон: ДВНЗ ХДАУ, 13-14 June, 2019, s. 92-96

10. Волобуев В.Р., Салаев М.Э., Гасанов Ш.Г. Методические указания по проведению бонитировки почв в Азербайджане. Баку: Элм, 1973, 39 с.
11. Ковалев, Р.В. Почвы Ленкоранской зоны / Труды I сессии Ученого Совета Азербайджанской ССР, т. 6,. Баку, 1953, с. 72-84.
12. Гасанов Б.И. Почвы Масаллинского района Азербайджанской ССР и их сельскохозяйственное использование: / Автореферат диссертации на ученой степени кандидата сельскохозяйственных наук. Баку, 1958, 25 с.

ЭКОГЕОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ, СОЗДАВАЕМЫЕ СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ В ЛАНКАРАНСКОМ ФИЗИКО-ГЕОГРАФИЧЕСКОМ РЕГИОНЕ И ИХ РЕШЕНИЯ

У.А.БАБАЕВА

РЕЗЮМЕ

Основная цель сельского хозяйства - удовлетворение основных потребностей населения страны в продуктах питания. Однако увеличение численности населения, снижение плодородия сельскохозяйственных земель, несоблюдение норм при использовании минеральных удобрений, хранении и переработке продуктов, собранных с полей, недостатки в кормовой базе животноводства и т. д. вызывает ряд эколого-географических проблем. Для этого в статье на основе статистических материалов анализируются посевные площади сельскохозяйственных культур, поголовье животных, их территориальная организация в Ленкоранском физико-географическом районе, исследуются эколого-географические проблемы, создаваемые сельским хозяйством, и предлагаются предложения по их устранению. решение.

Ключевые слова: сельское хозяйство, растениеводство, животноводство, эрозия, мелиорация, эколого-географические проблемы

ECO-GEOGRAPHICAL PROBLEMS CREATED BY AGRICULTURE IN LANKARAN PHYSICAL-GEOGRAPHICAL REGION AND THEIR SOLUTIONS

U.A.BABAEVA

SUMMARY

The main goal of agriculture is to meet the basic needs of the country's population for food. However, an increase in the population, a decrease in the fertility of agricultural lands, non-observance of norms in the use of mineral fertilizers, storage and processing of products collected from the fields, shortages in the fodder base of animal husbandry cause a number of ecological and geographical problems. For this, the article analyzes the sound areas of agricultural crops, livestock of animals, their territorial organization in the Lankaran physical-geographical region on the basis of statistical region on the basis of statistical materials, and studies the ecological-geographical problems created by agriculture and else proposed proposals for their elimination decision.

Keywords: agriculture, crop production, animal husbandry, erosion, land reclamation, ecological and geographical problems.